

JAFUDÀ BONSENYOR

LLIBRE DE PARAULES I DITES DE SAVIS I FILÒSOFS

Versió de Manuel Forcano

EDITORIAL BARCINO · TAST DE CLÀSSICS

JAFUDÀ BONSENYOR
LLIBRE DE PARAULES I DITES
DE SAVIS I FILÒSOFS

Versió de Manuel Forcano
Presentació de Victor Sorensen

EDITORIAL BARCINO · TAST DE CLÀSSICS

www.editorialbarcino.cat

Aquesta edició ha rebut un ajut de:

Generalitat de Catalunya
**Departament
de Cultura**

TAST DE CLÀSSICS, 17

Primera edició: juny de 2020

© de l'adaptació i de la introducció,
Manuel Forcano, 2020
Reservats tots els drets d'aquesta edició:
EDITORIAL BARCINO, SA
Via Augusta, 252-260, 5è. 08017 Barcelona
www.editorialbarcino.cat
Edició núm. 863

Correcció dels originals: Francesc Tous
Correcció de proves: Natàlia Cerezo
Preimpresió: Tono Cristòfol
Disseny de coberta: Duró Studio
Il·lustració de coberta i interior: Antonio Terlizzi
Impressió: QP Print
Miquel Torelló i Pagès, 4-6. 08750 Molins de Rei

Dipòsit legal: B. 11149-2020
ISBN: 978-84-7226-846-3

ÍNDEX

PRESENTACIÓ.....	9
INTRODUCCIÓ.....	11
LLIBRE DE PARAULES I DITES	
DE SAVIS I FILÒSOFS	19
Capítol I. Del temor a Déu	25
Capítol II. Dels reis i prínceps	28
Capítol III. Dels majordoms, jutges i d'altres oficials.....	34
Capítol IV. Dels escribes i d'altres oficials	36
Capítol V. De la bona educació	38
Capítol VI. Dels mestres, savis i deixebles.....	40
Capítol VII. Del seny	50
Capítol VIII. Dels metges.....	55
Capítol IX. De la vida terrenal.....	58
Capítol X. De fer el bé i no pas el mal	62

Capítol XI. De la humilitat, la misericòrdia i el perdó.....	64
Capítol XII. De l'orgull i l'altivesa	67
Capítol XIII. De la vergonya	68
Capítol XIV. De dir bé de veritat.....	70
Capítol XV. De dir mal de veritat	71
Capítol XVI. De parlar.....	72
Capítol XVII. De callar	75
Capítol XVIII. De guardar secret.....	77
Capítol XIX. Del consell	78
Capítol XX. Del mentider	80
Capítol XXI. De prometre.....	82
Capítol XXII. De demanar	83
Capítol XXIII. De la generositat.....	85
Capítol XXIV. De l'avarícia	88
Capítol XXV. De l'enveja	90
Capítol XXVI. De la malvolença	91
Capítol XXVII. Dels parents, fills i germans	92
Capítol XXVIII. De l'amor	95
Capítol XXIX. De l'enemic	99
Capítol XXX. De les dones.....	101
Capítol XXXI. De la bona sort	104
Capítol XXXII. De la mala sort	105
Capítol XXXIII. De l'ansia i la ira	106
Capítol XXXIV. Del compliment i el desig.....	108
Capítol XXXV. De la riquesa i de guardar els diners	110
Capítol XXXVI. De dir mal de la riquesa	112
Capítol XXXVII. De lloar la pobresa.....	114
Capítol XXXVIII. De dir mal de la pobresa.....	115

Capítol XXXIX. De lloar i atorgar benefici i retre guardó.....	117
Capítol XL. Del sofriment.....	119
Capítol XLI. De la seguretat i el temor	120
Capítol XLII. Dels mercaders	121
Capítol XLIII. Dels lladres	124
Capítol XLIV. De la turpitud i la follia.....	125
Capítol XLV. De lloar la joventut	127
Capítol XLVI. De dir mal de la joventut.....	128
Capítol XLVII. Dels cabells blancs	129
Capítol XLVIII. De la salut i la malaltia	130
Capítol XLIX. De la vida.....	132
Capítol L. De la mort.....	133
Capítol LI. De lloar la mort.....	135
Capítol LII. De l'ànima.....	136
Capítol LIII. Dels servents i aprenents.....	137
Capítol LIV. Dels vestits.....	138
Capítol LV. De l'ús i l'abús	139
Capítol LVI. Dels danys i les ofenses	140
Capítol LVII. Dels presents i els favors	141
Capítol LVIII. De provar les coses	142
Capítol LIX. Dels mals homes i els vicis	143
Capítol LX. De la nit i la claror	144
Capítol LXI. De la nau.....	145
Capítol LXII. Del sol i la lluna, de la pluja i el cel	146
Capítol LXIII. Dels ocells i les mosques.....	148
Capítol LXIV. Del lleó i el llop, del ca i el mul	150
Capítol LXV. Dels arbres i les herbes	152
Capítol LXVI. Del cos humà.....	153
Capítol LXVII. De lloar i parlar bé d'algú	155

PRESENTACIÓ

El *Llibre de paraules i dites de savis i filòsofs* és un exemple magnífic de com el diàleg de sabers fertilitza la diversitat cultural i recrea el món. No és només una confluència de pensaments i coneixements. Aquest aplec de dites i sentències morals es converteix en una indagació, una exegesi, una generació de sinergies en la seva trobada amb l'altre, la fertilització dels sentits a través de la paraula. Dir que el pensament jueu mira al poètic és no ja intentar delimitar-lo, cosa que seria inútil, sinó obrir-lo dins de si mateix. I per a això, ningú com Manuel Forcano, hebraïsta i poeta, per representar el seu valor estètic, moral i instrumental com a expressió de l'experiència col·lectiva humana.

El patrimoni jueu català floreix gràcies a publicacions com aquesta. I pel que fa al judaisme a Catalunya, els esforços de notables especialistes acadèmics i l'obstinació d'una comunitat que ha complert cent anys de la

seva presència renovada en aquest país permeten que, a poc a poc, aquesta intersecció, aquesta relació complexa i fascinant, deixi de ser una consciència difusa, un agradable fòssil medieval o una llegenda oculta per esdevenir una realitat viva. Tot plegat ens permet assumir la nostra diversitat. Aquesta obra representa un enllaç, un pont entre cultures. Es presenta particularment reveladora a la llum dels esdeveniments d'avui dia. I per això, el meu més profund reconeixement al treball de Manuel Forcano i l'Editorial Barcino en la salvaguarda del nostre patrimoni material i immaterial, en l'estímul de la creativitat i en la cerca de nous horitzons culturals. Gràcies per aplanar el camí, gràcies per permetre'ns apropar-nos amb una nova mirada a aquest extraordinari jueu barceloní, Jafudà ben Astruc Bonsenyor, perquè ens continuï parlant a través de la seva obra, en el més íntim de nosaltres mateixos.

Victor Sorensen
Director de l'AEPJ (European Association
for the Preservation and Promotion of Jewish
Culture and Heritage) i president de
la plataforma cultural jueva Mozaika

INTRODUCCIÓ

Els jueus catalans medievals, per bé que parlaven català, a l'hora de posar per escrit els fruits de la seva pròpia especulació intel·lectual o religiosa, decidiren majoritàriament expressar-se en hebreu, tal com també sempre havien fet i feien la resta de jueus europeus, mediterranis i orientals de l'època. Escrivint en hebreu, la llengua bíblica i de les pregàries per a tots ells ben coneguda, els autors jueus catalans podien fer-se entendre i atènyer lectors de la resta de comunitats jueves disperses no ja només per Catalunya, sinó també fora de les seves fronteres. Amb l'hebreu, els intel·lectuals jueus també marcaven una diferència clara amb el llatí, la llengua literària i de cultura per excel·lència de l'Església i de l'elit intel·lectual cristiana que, aleshores, sovint els eren enemigues i els empaitaven. Així doncs, l'hebreu va ser el gran vehicle d'expressió literària amb què els jueus catalans desenvoluparen la seva paral·lela història cultural

a casa nostra i, per tant, no disposem pràcticament de cap obra escrita de la seva mà ni en llatí ni en llengua catalana. No obstant això, llevat d'alguna cançó anònima o d'alguns pocs poemes en català del gran poeta Mossè Natan de Tàrrega (1290-1360), cal destacar la que possiblement sigui, ara per ara, l'única obra en català escrita per un autor jueu: el *Llibre de paraules e dits de savis e filòsofs*, un aplec de dites i sentències morals i pràctiques del jueu barceloní Jafudà ben Astruc Bonsenyor.

El *Llibre de paraules i dites de savis i filòsofs* és una obra de caràcter didàctic que recull màximes ètiques a l'estil oriental, feta per encàrrec del rei Jaume II al seu secretari i traductor jueu Jafudà Bonsenyor. Nadiu de Barcelona, va viure en la segona meitat del segle XIII i les primeres dècades del XIV, i pertanyia a la distingida família de metges i *alfaquims* o intèrprets de l'àrab dels Bonsenyor. Jafudà era fill de l'alfaquí de Jaume I i Pere II el Gran, Astruc Bonsenyor, esmentat diverses vegades a la crònica de Jaume I com a *scrivà d'algaravia y torcimany* en les campanyes del Conqueridor a Elx i a Múrcia. Jafudà, amb el seu germà Bondavid, eren igualment experts en llengua àrab i també serviren a la cort reial: Bondavid acompanyà Alfons II en la seva expedició contra Menorca el 1287 i fou un dels missatgers reials en l'ambaixada del rei català al sultà d'Alexandria el 1289. Jafudà també gaudí d'una protecció singular per part de l'autoritat reial, i se li concediren fins privilegis personals per poder fer obres de millora a casa seva el 1287, així com la concessió el 1294 —ja sota el regnat de Jaume II— d'una llicència en exclusiva per redactar documents aràbics a

Barcelona i al seu terme, i segons la qual tots els contractes i documents signats per ell tenien la mateixa validesa que els emesos per un notari. Aquests privilegis s'ampliarien amb dos salconduits reials també concedits per Jaume II el 1305 per traficant amb mercaderies, així com amb la prerrogativa el 1310 de permetre sempre l'entrada a Barcelona a Jafudà i als seus fills, encara que no haguessin satisfet els tributs deguts a l'aljama, i que, ni per aquesta morositat, ni els seus llibres ni d'altres béns de la seva propietat no fossin mai empenyorats.

Els deutes que Jafudà Bonsenyor sembla que arrossegava amb les autoritats de l'aljama jueva barcelonina, potser van poder ser saldats amb l'encàrrec reial el 1313 de traduir de l'àrab al català una part de l'obra de cirurgia del metge andalusí Abú al-Kàssim al-Zahrawi —avui perduda—, segurament la que tractava de les sagnies, i per la qual va cobrar l'elevada quantitat de mil sous barcelonins. D'altres documents testimonien que Jafudà vivia i treballava com a traductor i metge a la cort encara el 1318, i sembla que morí vers el 1331. El seu fill, Astruc Bonsenyor, continuaria lligat a la cort reial com a metge encara de Jaume II i ja d'Alfons III, els quals li renovarien els privilegis conferits anteriorment al seu pare i al seu avi, ço és, permís per poder aixecar cases, obrir finestres i portes damunt la murada de casa seva, i mantenir la immunitat de poder entrar sempre al call sense haver satisfet al govern de l'aljama les talles exigides, ni que, per aquest motiu, se li ocasionés cap ofensa ni injúria.

Jafudà Bonsenyor, al preàmbul del *Llibre de paraules i dites de savis i filòsofs*, en la dedicatòria al rei Jaume II,

enumera un a un els títols del monarca que li ha fet l'encàrrec, entre els quals hi ha el de *rei de Mallorca*. És gràcies a aquest esment que podem datar l'encàrrec de l'obra abans de 1298, any en què foren restituits per mediació del papa Bonifaci VIII els territoris de la Catalunya del Nord i de les Illes al també rei Jaume II de Mallorca i que li havien estat usurpats pel seu nebot Alfons II el Franc. L'encàrrec, com el nostre autor exposa molt bé en la dedicatòria, consistia a confegir un recull de màximes traduïdes de llibres en àrab. Moltes de les 753 sentències recollides podrien provenir de llibres orientals en àrab i en hebreu, i d'altres potser d'autors grecs, i encara algunes més d'escriptors llatins o d'origen cristià. L'agrupació d'aquestes sentències en capítols temàtics molt desiguals ens porta a pensar que Jafudà les endreçà al seu gust i acabà fins incloent en el recull, a tall d'antologia personal, moltes altres dites d'origen popular.

El *Llibre de paraules i dites de savis i filòsofs* s'inscriu dins la tradició d'obres de caràcter didàctic i moralitzador —amb la seva dosi de misogínia inclosa— molt comunes durant l'edat mitjana. D'altres autors d'aquest gènere a casa nostra durant el segle XIII foren el mateix rei Jaume I, a qui s'atribueix el *Llibre de saviesa* —també dit *Llibre de doctrina*—, o Guillem de Cervera —conegut com a Cerverí de Girona— i els seus *Verses proverbials*.

L'antologia de Jafudà Bonsenyor és si fa no fa coetània de les col·leccions de proverbis de Ramon Llull, com els *Proverbis de Ramon* de 1296, els proverbis de la *Retòrica nova* de 1301, els *Mil proverbis* de 1302 o els

Proverbis d'ensenyament de 1309, als quals seguiran en la tradició gnòmica catalana obres com el *Llibre de bons amonestaments* d'Anselm Turmeda, els coneguts *Proverbis de Salomó* o, ja al segle xv, la *Doctrina moral del mallorquí en Pacs*, que trenà proverbis i frases d'autors llatins i cristians sobre temes morals, de l'home i de les seves activitats i els seus productes.

El llibre de Jafudà és una mena de manaments de la vida pràctica i una bona mostra del coneixement que l'experiència i les coses del món atorguen als humans. El seu recull gaudí d'una gran acceptació i un bon ressò durant el segle xiv tant entre la classe aristocràtica com entre les populars. Com a florilegi que és de màximes i dites d'antics filòsofs orientals i grecs, destaca per expressar idees i pensaments vastíssims i enrevessats amb molt poques paraules. Les dites aplegades al seu llibre, nogensmenys, traspuen una bona dosi d'escepticisme, cosa que ens permet imaginar la personalitat del personatge i descriure'l com un home pràctic, recelós i desconfiat o, com molt bé es diu, «escalivat del món», per bé que segons el que també ens diuen els documents que guardem sobre ell, caminés sempre sobre coixins.

El *Llibre de paraules i dites de savis i filòsofs* tingué fama al seu temps, i la col·lecció apareix citada en obres posteriors i fins va ser traduïda completa al castellà al segle xv. No obstant això, no seria fins al 1889 que el bibliotecari, arxiver i lul·lista mallorquí Gabriel Llabrés l'editaria de manera completa a Palma, tot adjuntant-hi un glossari i les col·leccions de màximes coetànies del *Llibre de Cató* i dels *Proverbis de Salomó*. La seva edició

segueix al peu de la lletra el manuscrit nº 1.031 de la Biblioteca Nacional de Catalunya, el qual, pel fet d'haver conservat el text complet i haver estat copiat al segle XIV, s'imposava als altres set manuscrits dels segles XIV i XV conservats avui en diferents biblioteques com l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'Arxiu Capitular de Barcelona, la Biblioteca Nacional de España i la Bibliothèque nationale de France a París. Avui, per encàrrec de l'Editorial Barcino, versionem en català actual aquest clàssic de la moralística medieval catalana tot seguint l'edició de Gabriel Llabrés de 1889, amb la intenció de fer conèixer la saviesa que sempre atorga la lectura d'una bella col·lecció de màximes com aquesta —algunes d'elles ben vives i encara en ús—, obra excepcional per haver estat escrita per un autor jueu en la nostra llengua catalana que, de totes passades, també era la seva.

Manuel Forcano

LLIBRE DE PARAULES E DITS DE SAVIS E FILOSOFS

Com lo molt alt, e molt noble, e molt poderós senyor en Jaume, per la gràcia de Déu rei d'Aragó, de Sicília, de Mallorca, de València, de Sardenya e de Còrsega, comte de Barcelona, lo qual es curós de cercar, saber e tractar, en aquell més que negun altre senyor, per lo gran enteniment e per lo gran compliment de tot bé que en ell és, e per ço com sap e entén que el saber és un dels majors béns que Déu ha donat a les gents, especialment a aquells qui l'amen, el qual és senyal de la claror del cors e dels bons capteniments, e amb lo qual aconsegueix hom honrament e gran profit al cors e a l'ànima, així com diu lo savi: «No és neguna cosa de major profit com saber; que si vol guanyar aquest segle, guanya'l, e si vol guanyar l'altre, ha'n poder»; haja manat a mi, Jafudà, jueu de Barcelona, fill de N'Astruc Bonsenyor, ça enrere, que jo degué ajugar e ordonar paraules de savis e de filosofes, e treure de llibres aràbics e

LLIBRE DE PARAULES I DITES DE SAVIS I FILÒSOFS

Com que el molt alt i molt noble, i molt poderós senyor en Jaume, per la gràcia de Déu rei d'Aragó, de Sicília, de Mallorca, de València, de Sardenya i de Còrsega, comte de Barcelona, delerós d'investigar, saber i tractar més que cap altre senyor, pel gran enteniment i pel gran compliment en ell de tot bé, i perquè sap i entén que la saviesa és un dels majors béns que Déu ha donat als homes, especialment a aquells que l'estimen, la qual cosa és senyal de claror del cor i de bon capteniment, i amb la qual tothom aconsegueix honra i gran profit tant al cos com a l'ànima, tal com ja diu el savi: «No hi ha res de més profit que la saviesa, perquè amb aquesta, si vols guanyar aquesta vida, ho pots fer, i si vols guanyar l'altra, també en tens el poder», m'ha manat que jo, Jafudà, jueu de Barcelona, fill d'Astruc Bonsenyor, fa temps, aplegui i endreci sentències de savis i filòsofs, i que les tregui dels llibres àrabs i les torni a escriure en romanç, atès que

aquells tornar escriure en romanç, per ço com los dits llibres parlen d'aquestes coses pus bastantment que els altres; e d'aquelles dites paraules haja manat a mi fer un llibre e jatsia açò que a mi sia gran càrrec per lo poc saber que en mi és; emperò confiant jo de la gràcia de Déu e en la mercè del senyor rei, humilment així com s'atany, torn les dites paraules d'aràbic en romanç, així com a avant és contengut en aquests capítols qui se segueixen.

aquells llibres parlen més a bastament d'aquestes coses que no pas els altres; i que amb aquestes dites sentències m'hagi manat fer un llibre, és un gran encàrrec per la poca saviesa que jo tinc; emperò, tot confiant en la gràcia de Déu i en la mercè del senyor rei, humilment i tal com cal fer, tradueixo les dites sentències de l'àrab al romanç en la manera que més endavant contenen els capítols que segueixen.

CAPÍTOL I. DEL TEMOR A DÉU

Jaqueix ço que vol ton cor, per ço que vol Déu. [11]

[1]

En aquesta vida els nobles són els senyors; en l'altra, ho són els qui temen Déu.

[2]

Qui en aquesta vida pateix el que Déu vol, estarà exempt de turment en l'altra vida.

[3]

A qui no té fe en Déu, li arriben penes d'allà on creu treure profit.

[4]

No deu ser honrat qui no honra.

[5]

Tingues pietat d'aquells que són a la terra, i Déu, que és al cel, de tu en tindrà.

[6]

Qui tem Déu, el tem sempre, i qui no tem Déu sempre,
tem de tot.

[7]

Tenir fe s'acaba, [però] el cos es consumeix, les obres són
comptades i els pecats no són oblidats.

[8]

Negocieu amb Déu fent almoina i guanyareu.

[9]

No tinguis fe sinó en Déu, i no temis sinó els teus pecats.

[10]

A qui té fe en Déu, li és sobrer tot allò que necessita en
aquest món i en l'altre.

[11]

Deixa allò que el teu cor vol per fer allò que Déu vol.

[12]

Digué el savi: fill meu, tingues Déu content encara que
no agradi a la gent, i no facis res contra Déu per agradar
a la gent.

[13]

Tem Déu pel gran poder que té sobre teu, i avergo-
nyeix-te al seu davant perquè el tens molt a prop.

[14]

Avergonyeix-te davant Déu en privat, talment com
t'avergonyeixes de la gent al descobert.

[15]

Demanaren a un savi: què és el més pervers d'aquesta
vida i de l'altra, i què és el millor? I digué: un pobre
descregut i un ric que no té por de Déu.

[16]

Digué el savi: si serveixes un rei, no consentis a fer res
contra Déu, que més bé et farà Déu que aquell rei.

[17]

Qui s'humilia davant Déu, aquest l'exalça.

[18]

Tot el que Déu fa és bo.

[19]

Tots han de lloar, enaltir i suplicar Déu, i molt més
aquells que Déu ha enaltit tant que no han de suplicar
ningú.

[20]

Qui Déu cerca, on pot fugir?

